

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNE GÖRE SALGIN HASTALIK ALGISI VE SALGIN HASTALIKLARLA MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Hüseyin DOĞAN*

ÖZ

Salgın zamanları, görüldükleri coğrafyada nüfus, kaynaklar ve çevre üzerindeki yıkıcı etkileri bakımından Orta Çağ'ın önemli buhran dönemleri arasında yer alır. Deprem, sel, geniş çaplı yangınlar gibi doğal afetlere eş değer görülen pandemiler, yetişmiş devlet adamlarını etkilemesi ile siyasi, ordu arasında yayılması ile askerî, nüfusa sirayet etmesi ile de iktisadi ve sosyal bunalımlara yol açmıştır. Salgın hastalıklar Orta Çağ algısında, ilâhi cezalandırma, solunan havanın insan tabiatına muhalif bir biçimde değişmesi, sıçan gibi kemirgenlerin sayısındaki artış, istila ya da düzensiz göç unsurları gibi birden fazla nedene bağlanmıştır. Aynı şekilde Orta Çağ'da salgınlarla mücadelede de, Tanrı'ya yakarma, Orta Çağ'ın hâkim tıbbi metotlarına başvurma, tılsımlardan medet umma, salgın hastalık taşıdığına inanılan hayvanlarla mücadele etme, karantina uygulama gibi birden fazla yöneme başvurulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi dönemi, devlet adamlarının teşvik ve destekleri ile doğa bilimlerine olan ilginin arttığı bir dönemdir. Bu ilgi Türkçe harici dillerde astronomi, coğrafya, botanik, zooloji gibi alanlarda yazılan eserlerin Türkçeye tercüme edilmesinin önünü açtığı gibi, mezkûr disiplinlere dair yazılan telif eserlerin de sayısının artmasını sağlamış, böylece doğa olaylarının yorumlanmasındaki paradigmayı zenginleştirmiştir. Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde salgın hastalıkların nasıl tanımlandığı, hangi nedenlere dayandırıldığı ve salgın hastalıkların öncesi ile vuku bulduğu dönemlerde ne türden önlemler alındığı soruları üzerinde durulmuş, Orta Çağ'da Anadolu'da görülen çiçek ve tâ'ûn vakaları üzerinden salgın hastalık algısı ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Anadolu, salgın hastalık

THE CONCEPT OF DISEASE OUTBREAKS AND METHODS OF FIGHTING AGAINST THEM IN THE OLD ANATOLIAN TURKISH TEXTS

ABSTRACT

Disease outbreaks were one of the most prominent crises in the Medieval Ages in terms of their devastating effects on the population, resources, and environment in the regions where they occurred. Disease outbreaks were considered equally bad events as disasters such as earthquakes, floods, fires, etc. Such outbreaks could cause disarray in armies if they caught the disease, they could cause a political crisis if they infected statesmen, or they could create social and economic depression if it became an epidemic and infected many individuals in the society. The prevalent theories about how outbreaks occurred during the Middle Ages included: divine punishment, the air people breathed turning against human nature, a sharp rise in rodent populations, invasions, irregular mass immigration, and similar causes. According to the explanations stated, the generally accepted theory on how to combat illness outbreaks was: praying to God, using knowledge of medieval medicine, hoping for cure from talismans, fighting against individuals and animals who were thought to be carriers of the disease, and quarantine. The old Anatolian Turkish era witnessed statesmen funding and encouraging natural sciences. During the era, many works of astronomy, geography, botany, zoology, etc. were translated into Turkish from other languages, and there was an increase in original texts about these disciplines written in Turkish. In this study, disease outbreak descriptions, explanations for epidemics, and preventative and curative methods were observed and examined in Old Anatolian Turkish writings. Examples of plagues and smallpox epidemic incidents from medieval Anatolia were used.

Keywords: Middle ages, Anatolia, disease outbreak, epidemic

* Doktora öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kocaeli huseyincahiddogan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4290-5062>

GİRİŞ

Anadolu, İlk Çağ ve Orta Çağ'ın kayda geçmiş en büyük pandemileri olan Justinianus Vebası (541-750) ile Kara Veba'dan (1346-1353) etkilenmiş bir coğrafyadır. Coğrafyanın, Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında hem ticari hem de askeri faaliyetler bağlamında bir geçiş noktası hüviyetine sahip olması, salgınların Anadolu'ya taşınmasına neden olduğu gibi Anadolu üzerinden diğer coğrafyalara yayılmasının da önünü açmıştır. Genelde Akdeniz havzası, özelde ise Anadolu'nun salgınlar noktasında kırılğan bir yapıda olması nedeniyle, bu bölgede etkin olmuş uygarlıkların yazınlarında, bu hastalıkların nedenleri, teşhisi ve alınacak önlemlere dair çok sayıda kayıt izlenebilmektedir.

Anadolu'da Türk uygarlığından önce etkili olmuş Hellen ve Roma uygarlıklarında salgınların, tanrıların insanları cezalandırma yöntemi olduğuna inanılır(Homer, 2 1-1; Hesiod, 238; Diodorus, 14-70; Pausanias, 7-21; Aeschines, 3-135; Euripides, 801; Aeschylus, *Prometheus*, 593), tanrıları hoşnut etmek için dualar edilip kurbanlar adanır (Plato, 201; Aristophanes, 1058; Pausanias, 10-11; Apollodorus, 6) ve sona ermesi de memnun olan tanrıların bir lütfu olarak değerlendirilirdi (Aeschylus, *Agamemnon*, 1001). Salgın hastalıkların diğer nedeni ise belirli bir bölgedeki nüfusun göç, istila ya da savaş gibi nedenlerle aşırı artmasına bağlı olarak, cesetlerin ve artıkların yok edilmemesi ile solunan havanın kirlenmesi olarak gösterilmiştir (Diodorus, 12-45; Thucydides, 2-54; Appian, 15). Anadolu Türk uygarlığı yazınında da salgın hastalıklar için en yaygın olarak gösterilen neden kirli havadır.

Mezkûr uygarlıkların salgın algısında ise fareler önemli bir role sahiptir. Düşmanların üzerine fareler ile vebâ salgını gönderen Anadolu kökenli Tanrı Apollon'un lakabı Smintheus (Fare Tanrısı) olmuş ancak zaman zaman fareler tanrıların öfkelenmesinin sonucu olarak dostlara da salgın taşımıştır (Herodotus, 2-141; Pausanias, 8-41; Strabo, 3-2). Salgının belirtilerinin boğazda şişliği takip eden yüksek ateş, eklem ağrıları, baş ve yüzdeki kılların dökülmesi ve nihayetinde kızarıklık ve iltihaplanma ile başlayıp zamanla cildin tamamının püstüllerle kaplanması olduğu, hastalarda şuur kaybı, delirme ve ardından ölüm görüldüğü ifade edilmiştir (Hippocrates, 3 3-16; Diodorus, 14-71). Yaşlıların salgından nadiren etkilendiği, bazı hastalıkların muayyen bir millette, özgür ya da köle gibi sınıflarda, asillerde ya da halkta daha yaygın görüldüğü ancak vebânın tüm insanlarda etkili olduğu ve salgının her zaman güneyden batıya doğru bir seyir izlediği kaydedilmiştir (Plinius, 7-51).

Hellen ve Roma uygarlıklarında salgınla mücadelede tıbbi metotlardan yararlanılmıştır. Plinius'un (ö. 79) aktardığına göre, Hipokrat (ö. MÖ 370), bir salgının geldiğini önceden teşhis etmiş ve öğrencilerini salgına müdahale etmeleri için çeşitli şehirlere göndermiştir (Plinius, 7-37). Midilli adasında üretilen şarabın vebâ için faydalı olduğu kaydedilmiş, soğan¹ tuzla beraber çiçek püstüllerine uygulanmış, çiçek izlerini gidermek için morbaş,² bal ya da sirke ile birlikte sürülmüştür (Dioscorides, 5-12, 2-181, 2-200).

Salgın hastalıklar, erk aygıtının zayıflaması ya da tümünden kaybolması ile iç güvenlik, nüfusun bir bölümünün kaybedilmesine bağlı olarak savunma ve saldırı kapasitesinin düşmesi ya da çökmesi ile dış güvenlik, yine bu nedenlere bağlı olarak iş gücünde yaşanan kayıplar ve ticaret hacminin azalması ile ekonomi üzerinde menfi tesirler bırakmıştır. Bu etkilere, salgının tetiklediği göç dalgalarının sebebiyet verdiği kıtlık ve sosyal kargaşaların eklenmesiyle ise genel bir buhran hâli ortaya çıkmıştır. Dahası salgınlara karşı devletlerin ya da halkların, örneğin istila ya da iç savaş durumlarında öngördükleri stratejiler de uygulanabilir değildir. Salgın gözle görülmeyen, dış geçmez bir düşmandır; kaçmak, saklanmak ya da karşısına çıkmak mümkün değildir. Etki alanını günbegün arttırmaktadır ve herhangi bir doğal sınırı da yoktur. Hatta salgının fiziksel etkileri, bir savaş ya da istila hâlinde çok daha dehşetlidir. Neticede insanoğlunun gücünü aşan bu acizyet durumu, yer yer salgının ilahi bir topyekûn cezalandırma olarak görülmesi inancını doğurmuş, insanların bir bölümü öğrenilmiş çaresizlik sendromuna kapılarak hiçbir şey yapmadan sonunu beklemiş, bir bölümü de inanç bağlamında Tanrı'nın hoşnut olmadığı kitleler ile salgına neden olduğu düşünülen bazı hayvan

¹ *Allium cepa* L.

² *Leopoldia comosa* (L.) Parl.

türlerine karşı kıyımlara girişmiştir. Kaynaklarımızda pandemi hâli, *eyyâm-ı vebâ* kavramı ile karşılanmış, yer yer salgın hastalıkların tamamına şâmil olarak kullanılan *vebâ* kelimesi, yer yer de *tâ'ûn* kelimesinin eş anlamlısı olarak verilmiştir. *Tâ'ûn* için tercih edilen diğer isimler ise *kutluca* ve *göyündürme*'dir. Çalışmamıza dâhil ettiğimiz diğer salgın hastalık olan çiçek için de; *çiçek*, *cüderî*, *hasba*, *kabarcuk* ve *mehek* isimleri tercih edilmiştir.

Çalışmamızda, salgın hastalıkların Anadolu'da nasıl algılandığı, hangi nedenlere bağlandığı ve ne tür önlemler alındığını, çiçek ve veba salgınları örnekleri üzerinden bölümler hâlinde göstermeye çalışacağız. İlk bölümde Orta Çağ Türk uygarlığında salgının bağlandığı nedenlere, ikinci bölümde salgının tanımlanması hakkındaki görüşlere, son bölümde ise önerilen tedavi ve korunma yöntemlerine değineceğiz.

YÖNTEM

Çalışmamızda, 13. ve 15. yüzyıllar arasında etkin olan ve Eski Anadolu Türkçesi olarak bilinen dönemde derlenen, tercüme edilen, kısmen ya da tamamen müellifin görüşlerinden oluşturulan telif eserler kullanılmıştır. Salgının tanımı, nedeni ve tedbirleri ile ilgili Orta Çağ Anadolu'sundaki tutumun ortaya çıkarılması için sadece mezkûr eserlerdeki bilgiler kullanılmış, konu ile ilgili modern görüşlere yer verilmemiştir. Ayrıca bu dönemde, İbnü'l-Esîr (ö. 1233) ve İbnü'l-İbrî (ö. 1286) gibi tarihçiler tarafından Anadolu'da vuku bulduğu kaydedilen salgın hastalıklara da, konu ile ilgili müstakil çalışmalar daha önceden yapılmış olduğu için³ bu çalışmada yer verilmemiştir.

Bu çalışmada edvîyelerin kaynak metinlerde gördüğümüz isminin yaygın olan transkripsiyonu kullanılmıştır, metinde geçen ve salgın hastalıklar bağlamında başvuru alan edvîyenin bilimsel adlarını da dipnot olarak gösterdik. Bu yöntemin, söz konusu edvîyelerin hem Orta Çağ'da hem de daha sonraki dönemlerde izlenebilmesi için gerekli ve faydalı olduğunu düşünüyoruz.

SALGININ NEDENLERİ

Anadolu'da Türklerin sosyal ve siyasal bir güç olarak ortaya çıktıkları dönemde, geniş çaplı istila hareketleri ile katliamların Asya kıtasının büyük bölümünü sardığı, buna bağlı olarak geniş halk kitlelerinde can korkusu, kıtlık ve yurtsuzluk mefhumlarının yol açtığı genel bir güvensizlik hâli hâkimdir. Salgın hastalıklar bu ahvâl-i umumiyyede handiyse son darbe gibidir. Cinayet ve zina gibi büyük günahların artması, salgın hastalıkların tanrısal bir ikaz ve hatta ilahi bir ceza hâli olarak görülmesine yol açmıştır. Hakîkî (15. yy.), Orta Çağ'da Anadolu'yu, fetret, hastalıklar, kıtlık ve vebânın yaşandığı bir coğrafya olarak gösterirken, (Hakîkî, s. 68) Şeyyâd Hamza (14. yy) ise vebâ nedeniyle kaybettiği kızı için yazdığı mersiyede salgını, gökten yere ecel yağdıran, genç yaşlı dinlemeyen bir kıyamet alameti olarak tanımlamıştır (Akar, 1986: s. 3). “*Yavuz bir âfat*” olarak telakki edilen salgınların (Ahmedî, 2019: s. 755; Özer, 1995: s. 786), Allah tarafından geçmiş kavimlere uygulanan bir helak metodunun bakiyesi olduğuna inanılmış, ancak salgınların insanlık için topyekûn bir yok etme cezası olduğu da düşünülmemiş ve salgın hastalıktan ölenler şehit olarak kabul edilmiştir (Kocabaş, 2007: s. 224; Çağırın, 1992: s. 519; Öztürk, 2012: s. 144). Ezcümle, salgın hastalıklar ile ilgili nedenler arasında Tanrı'nın böyle uygun görmesinin yanı sıra, Tanrı'nın hoşnut olmadığı bir durum vaki olduğunda da bir cezalandırma hâli olduğu kabul edilmiştir (Anonim, 2019: s. 281; Gülerer, 2012: s. 247).

Salgının nedenleri arasında gösterilen diğer gerekçe yine soyuttur ve buna göre bazı bölgelerin özellikle salgın hastalığın ortaya çıkması ve yayılması için “*münasip*” olduğuna inanılmıştır. Örneğin

³ İlgili çalışmalar için bk. Arık, F. Ş. (1991). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları, Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 15 (26), s. 27-57.; Strayer, J. R. (1989). Plagues in the Islamic World, Dictionary of the Middle Ages, New York 1989, IX, s. 684-686.; Ünver S. (1935). Türkiye'de Veba (Taun) Tarihçesi Üzerine, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı, Sayı: 5 (1935), s. 70-88.; Kırkıl, E. (2020). Cizreli Bir Orta Çağ Tarihçisi: İbnü'l-Esîr'in Kaleminden Ortadoğu'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar (10-13. yy), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı.; Kaya, Selim ve Rahime Kıyılı (2009). Antakya'da Orta Çağ'da Meydana Gelen Doğal Afet ve Salgın Hastalıklara Bir Bakış, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt VI sayı 12.

İslam peygamberinden önce Medine şehrinin vebâ açısından tehlikeli bir şehir olduğu, ancak peygamberin duasından sonra bu tehlikenin ortadan kalktığı nakledilmiştir (Çağırın, 1992: s. 520). Benzer şekilde, Şâm'da çıban, Hayber'de sıtma ve Bahreyn'de uyuz vakalarının yaygın olduğu kaydedilmiştir (Anonim, 2019: s. 281).

Bazı gök cisimlerinin hareketleri, anormal hava olayları ve doğadaki tutarsız davranışlar da salgın alametleri arasında gösterilmiştir. Yaz ve güz aylarında kuyruklu yıldız görülmesi, güz mevsiminin başlangıcında yoğun yıldız kaymalarının görülmesi, Aralık ve Ocak aylarında cenûb ve sabâ rüzgârlarının çok olması, melhame-i sâlis'te sert rüzgarların esmesi, yağmur belirtileri mevcut olmakla birlikte yağışın olmaması, bahar aylarında aşırı soğuk ve sık yağış görülmesi, haşere ve kurbağa gibi hayvanlara yaygın, leylek gibi göç eden hayvanlara nadiren tesadüf edilmesi, farelerin grip davranması ve fare ölümlerinin yaygınlaşması salgının başlangıcı olarak telakki edilmiştir (Yıldız, 2016: s. 173; İlhan, 1998: s. 240; Atasoy, 2001: s. 16). Bu pasajda fare ölümlerinin artması ile salgın arasında bağlantı kurulması yerinde bir tespittir. Gerçekte fareler de tıpkı insanlar gibi vebânın tesir ettiği ve yaygın ölümlerin görüldüğü başka bir canlı grubudur.

Gösterilen diğer gerekçe ise somut temellidir ve meskûn mahallerin konumu ile ilgilidir. Buna göre evleri düşük rakımlara inşa edilen, güney yönü denize bakan, çorak bölgede bulunan, kükürt ve nefit madenlerine yakın olan ya da sulak alanların ortasında olan, ayrıca havası kuru olup kötü kokan şehirlerde vebâ dahil tüm hastalıkların daha yaygın olacağı öne sürülmüştür (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 44). Sulak alanlar ile salgın hastalıklar arasında kurulan doğru orantı, özellikle sıtma gibi hastalıklara habitatları sulak alanlar olan dişi sivrisineklerin neden olduğu gerçeği göz önüne alındığında oldukça dikkat çekicidir. Bu paragrafta yer verdiğimiz salgın hastalıklara davetiye çıkardığı öne sürülen koşullar, aynı zamanda tersi uygulandığında salgın hastalıklarla mücadele kapsamında da değerlendirilmelidir.

Son sebep ise hijyen ve ufûnet eksenini üzerinden gösterilmiştir. Suların kirlenip kokması, savaş meydanında ölen askerlerin gömülmesinin mücbir sebeplerle gecikmesi, gıda amaçlı kesilen hayvanların artıklarının usulünce ortadan kaldırılmaması, insan artıklarının açıkta bırakılması, vb. nedenlerle havanın doğal hâlinin başkalaşması ve bozulmasına bağlı olarak hastalığın başladığı ve yayıldığı öne sürülmüştür (Yıldız, 2016: s. 173; Kaya, 2008: s. 72; Koldanca, 2018: s. 85; Yıldırım, 2010: s. 99; İbrahim bin Abdullah, 2016: s. 106; Külcü, 2009: s. 70; İlhan, 1998: s. 240). Hipokrat'a dayandırılan bir hadisede, daha önce görülmemiş bir bölgede vebânın görülmesinin onu salgının nedenlerini araştırmaya sevk ettiği, neticede sahilde büyük bir deniz canlısının leşini bulduğu, leşin kokusunun havanın doğasını bozması ile salgının çıktığını saptadığı ve leşin üzerine tuz serpererek salgını kontrol altına aldığı aktarılmıştır (Anonim, 2019: s. 158). Kaynaklarımıza göre salgın hastalıkların başlamasına neden olduğu öne sürülen en yaygın gerekçeler doğanın dengesinin bozulması ile solunan havanın menfi yönde başkalaşım geçirmiş olmasıdır. Buna göre, salgın hastalıkların büyük ölçüde doğadaki denge ile doğrudan ilgili olduğu ve solunum yolları ile bulaştığı yargısının mevcut olduğu görülmektedir.

SALGININ TANIMI

Eski Anadolu Türkçesi döneminin özellikle konusu sağlık olan eserlerinde vaka temelli tasnif düzeni uygulanmıştır. Bu düzen mezkûr eserleri, madde temelli tanzimin tercih edildiği klasik edvîye-î müfrede eserlerinden belirgin biçimde farklılaştırmaktadır. Bu eserlerde yaygın olarak önce vaka adı verilmiş, daha sonra neden-sonuç ilişkisi kurulmuş ve takiben yapılması ve yapılmaması gerekenler sıralanmıştır. Söz konusu yöntem salgın hastalıklar özelinde de korunmuştur.

Kaynaklarımız salgın hastalıkların mahiyetini açıklarken, “*gey yavuz rencdür*”, “*hiç kimse anı görmesün*”, “*ekseri öldürür ki ne'üzubillâh*”, “*dostuna düşmenüne vermesün*”, “*meger ki ire el'iyâzallah vebâya*” gibi kişisel görüş ve temennilere de yer vermişlerdir (Kaya, 2008: s. 72; Özer, 1995: s. 154; Koldanca, 2018: s. 139). Bu durum metinlerimizde nadiren görülür ve salgının ne denli ciddiye alınmış olduğunun bir işareti olarak okunmalıdır.

Kaynaklarımıza göre tâ'ûn; uyluk, koltuk altı ve kulak arkası bölgelerinde baş gösteren, belirgin ya da belirsiz lekeler oluşturan, ten rengini değiştiren, şuur kaybı, kalp çarpıntısı ve kusmaya neden olan ateşli ve ölümcül bir hastalıktır (Göçgün, 2010: s. 42; Aktaş, 2010: s. 160; Özdemir, 2018: s. 167; Uçar, 2009: 143). Hastalığın belirtisi olan lekeler siyah, mor, yeşil ya da kırmızı renkte olabilir (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 306). Hastalığı mizaçlar teorisi kapsamında açıklayan başka bir kaynağımıza göre “ağulu hava” kalp, dimağ ve bağırdaki kötü hıltların etkinliğini arttırmakta, bu etkinlik uyluk, koltuk altı ve kulak arkası bölgesinde lekelerle sebep olmakta, vücudun direncinin yüksek olması hâlinde hasta kurtulmakta ancak direncin düşük olması durumunda ölmektedir (İlhan, 1998: s. 240).

Çiçek ise kaynaklarımıza göre, kanın kaynayarak iltihaplanması, hareketlenmesi ve safravî olmasına bağlı olarak çocuk ve gençlerde yaygın, ilerleyen yaşlarda ise nadiren görülen, sıcaklığın yükseldiği dönemlerde ortaya çıkan, ölümcül olanı siyah, tehlikesiz olanı beyaz olmakla birlikte menekşe, yeşil ve kırmızı lekeler hâlinde de tezahür eden bir hastalıktır. Hastalarda görülen semptomlar ise, susuzluk, yüksek ateş, bel ağrısı, burun kaşıntısı, uykudan sıçrayarak ve korku ile uyanmak, yüz renginin kırmızıya dönmesi ve zor nefes almaktır (Kaya, 2008: s. 431; Aktaş, 2010: s. 159; Özdemir, 2018: s. 167; Külcü, 2009: s. 73; Koldanca, 2018: s. 141; Yıldırım, 2010: s. 159).

MÜCADELE YÖNTEMLERİ

Kaynaklarımızda salgın hastalıklarla mücadele çok yönlü olarak ele alınmıştır. Bunları maddi ve manevi yöntemler olarak genellememiz mümkündür. Maddi yöntemler ilaçla müdahale, karantina uygulaması, beslenme önerileri, tütsü yakmak; manevi yöntemler ise dua okumak, evlerin belirli bölgelerine koruyucu ayetler yazmak ya da salgın hastalığa karşı olumlu etkisi olan tılsımlara başvurmak olarak çeşitlendirilmiştir.

Yazarların salgın hastalık esnasında deneyimleyip olumlu sonuçlar aldıklarını ifade ettikleri korunma yöntemleri arasında objelere başvurmak gelmektedir. Sözelimi *derûnec*⁴ evin kapısına, fil kemiği ise küçük çocukların boynuna asılmıştır. Kapılara, Allah'ın Bâkî ve Hallâk isimleri kazanmış, salgın hastalıkla ilgili olduğu düşünülen ayet ve dualar evin girişine konulmuş ya da bu ayet ve dualar bal ya da gül⁵ suyu ile birlikte hastaya içirilmiş, İslam peygamberinin iki kürek kemiği arasında bulunan ve nübüvvet mührü olarak bilinen işaret taşıyan bir nesnenin hastalığın belirdiği organın üzerine konulması hâlinde iyileşme görüleceği ve yazılarak evin duvarlarına asılması hâlinde salgın hastalığın o eve uğramayacağına inanılmıştır. Diğer bir yöntem ise salgın hastalık zamanı evlerde mutat olarak koyun kemiği yakmaktır (Erarslan 2018: s. 124; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 401; Biçer, 2011: s. 257; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 353; Buçukcu, 2017: s. 113). Günde yedi kere kaşlarını tarayıp her defasında salavat getiren kimsenin salgın hastalığa yakalanmayacağı öne sürülmüştür. Aristo'nun, hükümdarlara, vârisleri doğduğunda boyunlarına *zümürred*⁶ asılması hâlinde tâ'ûndan korunacağını söylediği rivayetinden hareketle *zümürred* de salgın hastalık bahsinde başvurulmuş bir diğer obje olmuştur (Aktürk, 2012: s. 41; Öztürk, 2012: s. 88). Salgın hastalık konusunda etkili olduğuna inanılan diğer kıymetli taş ise *yâkûttur*⁷ (Gümüşatam, 2009: 275; Bekmez, 2009: s. 22; Uçar, 2009: s. 175; Anonim, 2019: s. 203; Toprak, 2019: s. 77; Buçukcu, 2017: s. 77).

Salgınla mücadelede baskın kokulu bitkilerden de faydalanılmıştır. Örneğin *utruc*'un⁸ kokusunun kötü havayı düzelttiği için vebâ salgınında faydalı olduğu kaydedilmiştir (Aydın, 2016: s. 134; Özer, 1995: s. 218; Aktürk, 2012: s. 69; Biçer, 2011: s. 124). Ayrıca yine kokuları ile ön plana çıkan bitkilerin tütsü olarak yakılması ile havanın menfi yönde değişen karakterinin düzeltilmesi amaçlanmıştır. Bu bitkilerden öne çıkanlar *kâfur*,⁹ *günlük*,¹⁰ *topalak*,¹¹ *sandal*,¹² *müşk*,¹³ *mastakî*,¹⁴ *lâden*,¹⁵ *kust*,¹⁶ *serv*,¹⁷

⁴ *Doronicum grandiflorum* Lam.

⁵ *Rosa gallica* L. / *Rosa* × *damascena* Mill.

⁶ *Smaragdus*.

⁷ *Hyacinthus*.

⁸ *Citrus medica* L.

⁹ *Cinnamomum camphora* (L.) J.Presl / *Dryobalanops aromatica* C.F.Gaertn.

¹⁰ *Styrax officinalis* L. / *Liquidambar orientalis* Mill.

¹¹ *Cyperus rotundus* L.

¹² *Santalum album* L.

ilgun,¹⁸ *bâdâm*,¹⁹ *'anber*,²⁰ *'ûd*²¹ ve *defni*²² yaprağıdır. Diğer bir yöntem ise *gül* ve *söğüt*²³ gibi bitkilerden elde edilen su ve çeşitli meyvelerden elde edilen sirkelerle evlerin duvarlarının ıslatılması, odalara *mersîn*²⁴ yaprakları serpiştirilmesi, *turak oti*,²⁵ *alma*,²⁶ *ayva*,²⁷ *amrûd*,²⁸ *zu'rûr*²⁹ gibi çiçek ya da meyveleri baskın kokulu olan bitkilerin koklanmasıdır. (Yıldız, 2016: s. 173; Özer, 1995: s. 580; Aktürk, 2012: s. 61; Aynacı, 2014: s. 301; Koldanca, 2018: s. 85; Yıldırım, 2010: s. 99; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 40).

Mücadelede kullanılan diğer yöntem ise beslenme önerilerinde kendini göstermektedir. Salgın zamanında tavuk eti ve *alma*, *sumâk*,³⁰ *sandal*, *temürhindî*,³¹ *amrûd*, *tarhûn*,³² *hummâd*,³³ *utruc* gibi ekşi bitkilerin tüketilmesi, yemeklerde koruk suyu, turunc suyu, sirke ve ekşi nar suyu kullanılması, *lîmûn*,³⁴ *ribâs*,³⁵ ballı *mukl*,³⁶ *hısrım*,³⁷ *sandal*, *gül* ve *hummâd* şerbetlerinin içilmesi ve özellikle *ermenî kilinî*³⁸ sirke ile karıştırılarak alınması tavsiye edilmiştir. Beri taraftan müşhil kullanılmaması, aç karna su içilmemesi ancak susuz da kalınmaması, balık, helva, tatlı meyve ve yoğurttan uzak durulması ile sindirim sistemini zorlayacak gıdalar ile aşırı yemekten de kaçınılması önerilmiştir (Yıldız, 2016: s. 173; Özer, 1995: s. 580; Aktürk, 2012: s. 61; Kaya, 2008: s. 72; Yavuz, 2008: s. 69; Koldanca, 2018: s. 139; Yıldırım, 2010: s. 157; Biçer, 2011: s. 223; Aydın, 2016: s. 144, 153; Aktürk, 2012: s. 35; Okumuş, 1998: s. 1751).

Diğer bir yaklaşım ise sosyal hayata çekilen sınırlarda kendini göstermektedir. Buna göre aşırı hareketten kaçınılmalı, sık cinsel ilişkiye girilmemeli ve mecbur kalınmadıkça hamama gidilmemelidir (Kaya, 2008: s. 72; Yavuz, 2008: s. 69; Koldanca, 2018: s. 139; Yıldırım, 2010: s. 157; Şengün, 2017: s. 472). Bu konudaki en dikkat çekici sınır ise karantina uygulamasıdır. İslam peygamberi, salgın hastalığın olduğu yere gidilmemesini, salgın hastalığın çıktığı yerde bulunanın da orayı terk etmemesini tavsiye etmiş ve bu tavsiye şeri hüküm olarak kabul edilmiştir (Öztürk, 2012: s. 104; Çağırın, 1992: s. 439). Toprağı sert ve taşlı olan yüksek rakımlı bölgelerde ikamet edilmesi, evler inşa edilirken kapılarının büyük yapılması, evin girişinin güneşin doğduğu yöne konumlandırılması, evin güneşin ışıklarını bolca alacak şekilde düşünülmesi ve kuzey tarafının açıkta bırakılması hâlinde hastalık çıkma ihtimalinin asgari düzeye çekileceği ifade edilmiştir. Bu konuda zikretmemiz gereken son yöntem ise başa gelen belaların hayır ve sadaka ile def edilebileceğine yönelik inançtır. Bu

¹³ *Moschus moschiferus* Linnaeus

¹⁴ *Pistacia lentiscus* L.

¹⁵ *Cistus creticus* L. / *Cistus ladanifer* L.

¹⁶ *Saussurea costus* (Falc.) Lipsch. / *Costus arabicus* L. / *Cheilocostus speciosus* (J.Koenig) C.D.Specht

¹⁷ *Cupressus sempervirens* L.

¹⁸ *Tamarix gallica* L. / *Tamarix nilotica* (Ehrenb.) Bunge

¹⁹ *Prunus dulcis* (Mill.) D.A.Webb

²⁰ *Physeter catodon* Linnaeus

²¹ *Aquilaria malaccensis* Lam.

²² *Laurus nobilis* L.

²³ *Salix alba* L.

²⁴ *Myrtus communis* L.

²⁵ *Anethum graveolens* L.

²⁶ *Malus sylvestris* (L.) Mill. / *Malus domestica* Borkh.

²⁷ *Cydonia oblonga* Mill.

²⁸ *Pyrus communis* L.

²⁹ *Crataegus azarolus* L. / *Mespilus germanica* L.

³⁰ *Rhus coriaria* L.

³¹ *Tamarindus indica* L.

³² *Artemisia dracunculus* L.

³³ *Rumex crispus* L. / *Rumex patientia* L. / *Rumex conglomeratus* Murray / *Rumex acetosa* L. / *Rumex acetosella* L.

³⁴ *Citrus limon* (L.) Osbeck

³⁵ *Rheum ribes* L.

³⁶ *Commiphora mukul* (Hook. ex Stocks) Engl. / *Commiphora africana* (A.Rich.) Endl.

³⁷ *Omphaces*.

³⁸ *Terra armeniaca*.

kapsamda da iyilik yapılması, fakir ve yetimlerin gözetilerek onlara yardım edilmesi önerilmiştir (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 402).

Kaynaklarda salgınla mücadelede ilk müdahalenin önemli olduğunu vurgulanmıştır. Vakadaki tehlike seviyesini tespit edebilmek için hastalığın görüldüğü yere solucan bağlanmış, iki saat sonra solucanların ölmesi âlinde hastanın iyileşeceği düşünülmüş ve tedaviye başlanmış, solucanların ölmemesi hâlinde de hastanın kurtulma şansının düşük olduğuna hükmedilmiştir. Erken müdahalede, tâ'ûn'un teşhisinden sonraki ilk yirmi dört saat içinde kalın bağırsak temizlenmeli, kan alınmalı, bölge ustura ile çizilerek şişe çekilmeli, sülük konulmalı, ermeni kili gül suyu ile birlikte sürülmeli, hastaya su yerine hummâd şerbeti ya da şekerli gül suyu içirilmeli, *cevâv*³⁹ ve *mercüme*⁴⁰ yemeği tüketirilmeli, odun ismi belirtilerin üzerine sürülmeli, çakmak taşı ateşe tutulduktan sonra beze sarılarak cilde uygulanmalı, lekelerle soğuk gelmesi önlenmeli ve yakı yapılmamalıdır (Aktürk, 2012: s. 35; Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 306; Göçgün, 2010: s. 42; Aktaş, 2010: s. 160; Özdemir, 2018: s. 167; İbrahim bin Abdullah, 2016: s. 106; Külcü, 2009: s. 70).

Hastalık hâlinde başvuru diğer yöntem ilaçlarla tedavidir. Bu durumda birden fazla edviyeden elde edilen haplar kullanılmıştır. Ebû Alî Sînâ terkibi olarak bilinen hap, on dirhem *sabr sukuturî*⁴¹ üç dirhem *mürr*⁴², iki dirhem *za'ferân*⁴³ karıştırılıp hazırlanmış ve uyumadan önce hastaya yutturulmuştur (İbrahim bin Abdullah, 2016: s. 171; Yıldırım, 2010: s. 170; Şenel, 1988: s. 60). *Kurs-ı kâfurî* adlı terkipte, beşer dirhem *tabâşîr*⁴⁴, *hıyâr*⁴⁵ tohumu, *tohmekân*⁴⁶, *kızıl gül*, *ak sandal* dövülmüş, arpa ağırlığı kadar *kâfur* eklenmiş, alma suyu ile yoğrulmuş, iki miskallik hap hâline getirilmiş, gül suyu ile ezilerek hastaya içirilmiştir (Göçgün, 2010: s. 67; Aktaş, 2010: s. 188). *Kâfur-ı nâr* adlı karışımda, yirmi dirhem *isfidâc*⁴⁷, elli dirhem *şîrûgân*⁴⁸ yağı ile toz hâline getirilmiş, içine mûm eritilmiş, ayrı bir yerde yumurta akı ile *kâfur* ezilmiş, iki karışım birleştirilerek uygulanmıştır (Göçgün, 2010: s. 81; Özdemir, 2018: s. 213). İsâ peygamber tarafından, tebliğ amacı ile çeşitli bölgelere seyahat eden havâirlerinin o bölgelerdeki salgınlardan korunmaları için hazırladığına inanılan *rusûl* adlı merhem, onar dirhem *balmûmu*⁴⁹ ve çam sakızı, ikişer dirhem *çavşîr*⁵⁰, *jengâr*⁵¹, *dâneçadır*⁵² ve *mürr*, üçer dirhem *zerâvend tavîl*⁵³ ve *bûyân köki*⁵⁴ dörder dirhem *mukl* ve *mürdeseng*⁵⁵ dövülerek zeytinyağıyla pişirilmiş ve hastaya uygulanmıştır (Tabîb İbn-i Şerîf, 2017: s. 388; Özdemir, 2018: s. 215; İbrahim bin Abdullah, 2016: s. 154; Uçar, 2009: s. 158; Yıldırım, 2010: s. 165). Diğer bir yöntemde yarım batman *egir*⁵⁶, bir batman su ile ezildikten sonra şeker ve gül suyu eklenerek hastaya verilmiştir (Özdemir, 2018: s. 111).

Çiçek salgınlarında erken teşhiste kan alma, hacamat yapma, müşhil verme ve burun kanatma tedbirleri uygulanmıştır. Ancak hastalık bulaştıktan sonra hastaya hacamat yapılmaması ve müşhil

³⁹ Polenta.

⁴⁰ *Lens culinaris* Medik.

⁴¹ *Aloe perryi* Baker

⁴² *Commiphora myrrha* (Nees) Engl. / *Commiphora habessinica* (O.Berg) Engl. / *Commiphora erythraea* (Ehrenb.) Engl.

⁴³ *Crocus sativus* L.

⁴⁴ *Bambusa bambos* (L.) Voss

⁴⁵ *Cucumis sativus* L. *Cucumis anguria* L.

⁴⁶ *Portulaca oleracea* L.

⁴⁷ *Cerussa*.

⁴⁸ *Sesamum indicum* L.

⁴⁹ *Cera*.

⁵⁰ *Opopanax chironium* Koch

⁵¹ *Aerugo aeris*.

⁵² *Ferula marmarica* Asch. & Schweinf. / *Dorema ammoniacum* D.Don / *Dorema aucheri* Boiss. / *Ferula tingitana* L.

⁵³ *Aristolochia pistolochia* L.

⁵⁴ *Glycyrrhiza glabra* L. *Glycyrrhiza echinata* L.

⁵⁵ *Lithargyrum*.

⁵⁶ *Acorus calamus* L.

verilmemesi tavsiye edilmiştir. *Nîlûfer*,⁵⁷ *'unnâb*,⁵⁸ *hindubâ*⁵⁹ şerbetleri içirilmiş, ekşi gıdalar ile *terencebîn*,⁶⁰ *şîr hışk*⁶¹ ve *benefsec*⁶² yasaklanmıştır. Hastanın çok ateşi olması hâlinde *tohmekân* sütü, *kârpûz*⁶³ suyu, *hıyâr*, *kabak*⁶⁴ ve *bîzr katûnâ*⁶⁵ içirilmiştir (Kaya, 2008: s. 431; Koldanca, 2018: s. 141; Yıldırım, 2010: s. 159; Aydın, 2016: s. 177). Hastalığın teşhisinde geç kalınması durumunda, şeker, *râziyâne*⁶⁶ suyu ya da *kerefes*⁶⁷ suyu içirilmiş, şekerli arpa kavudu, *cevâv*, kabuksuz *mercümek*, semiz otu yemeği, şeker, tatlı badem yağı ve tatlı nar⁶⁸ tüketirilmiş (Yıldız, 2016: s. 171; Kaya, 2008: s. 431; Koldanca, 2018: s. 141; Yıldırım, 2010: s. 159; Doğan, 2019: s. 317). Yaşlılarda çiçek görülmesi hâlinde ekhel damarından kan alınmış, gül yağı uygulanmış, gözüne isfahan sürmesi çekilmiş ya da sumâk, gül suyunda ıslatılarak göze damlatılmıştır. Çocuklarda çiçek görülmesi hâlinde ise sığır sütü, ermeni kili ezilerek içirilmiş, hastalığın lekeleri kırmızı renkli ise ekhel damarından kan alınarak, *'unnâb* şerbeti ya da keçi sütü içirilmiş, ancak lekelerin kara olmasının ölümcül olduğu ifade edilmiştir. Çiçek çıkan çocuklarda hastalığın göze sirayet etmemesi için ayaklarına *kınâ*⁶⁹ yakılmıştır (Biçer, 2011: s. 234). Hastalığı atlatanlarda çiçek izlerinin kalması hâlinde, nişasta, arpa unu, *kesîrâ*⁷⁰ (Aktaş, 2010: s. 159; Özdemir, 218: s. 167; İbrahim bin Abdullah, 2016: s. 107; Külçü, 2009: s. 73; Göçgün, 2010: s. 42; Külçü, 2009: s. 73); ya da beş dirhem *bakla*⁷¹ unu, iki dirhem *ılgun* tohumu, yarım dirhem *mürdeseng*, iki dirhem *fülful*,⁷² iki dirhem *kust*, arpa suyu ile yoğrularak banyo esnasında uygulanmıştır (Özdemir, 218: s. 210).

SONUÇ

13. ve 15. yüzyıllar Anadolu Türk uygarlığında tabii ilimlere ilginin arttığı, tıp, astronomi, eczacılık, veterinerlik, kozmografya, gemoloji gibi bilim dallarında çok sayıda eserin yazıldığı yahut başka dillerde bu alanlarda yazılmış eserlerin Türkçeye tercüme edildiği bir dönemdir. Bu durum doğal olaylara karşı izlenen tutumlarda kendini açıkça göstermektedir. Orta Çağ'da Anadolu'da salgın hastalıklar, deprem, yangın ve sel gibi genel bir doğal afet hâli olarak görülmüştür. Beri taraftan bu afet karşısında genel bir kabullenişlik hâlinde söz etmek mümkün değildir. Afetlerin Allah'ın takdiri olduğuna inanılmakla birlikte, salgınların somut nedenleri üzerinde de durulmuş, hem salgınların önlenmesi için somut tedbirler alınması tavsiye edilmiş hem de hastalığın zuhuru hâlinde uyulması gereken beslenme ve tedavi yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Salgın hastalıkların sebepleri ayrıntılı biçimde ele alınmış, özellikle çevre sağlığının korunmasına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra, mecbur kalınmadıkça hamam gibi bulaşa müsait ortamlara girilmemesi tavsiye edilmiş, salgın hastalık hâlinde karantina gibi radikal uygulamalar da emredilmiş, bu tedbir karantina uygulamasına riayet edenlerin şehitlik ile ödüllendirileceği ile de desteklenmiştir. Salgınla vaka temelli mücadele de büyük ölçüde tabii ilimler çerçevesinde yürütülmüş, tıbbi müdahale ve ilaçla tedavi yöntemlerine yaygın olarak yer verilmiştir. Orta Çağ Türk uygarlığında salgın algısı ve salgınla mücadele bir bütün olarak sırası ile bireyin, halkın ve devletin fesada uğramasından korunması ana fikri üzerinden biçimlenmiştir.

⁵⁷ *Nymphaea alba* L. / *Nuphar lutea* (L.) Sm.

⁵⁸ *Ziziphus jujuba* Mill.

⁵⁹ *Cichorium intybus* L. / *Cichorium endivia* L.

⁶⁰ *Alhagi maurorum* Medik.

⁶¹ *Cotoneaster nummularius* Fisch. & C.A.Mey.

⁶² *Viola odorata* L.

⁶³ *Citrullus lanatus* (Thunb.) Matsum. & Nakai

⁶⁴ *Lagenaria siceraria* (Molina) Standl.

⁶⁵ *Plantago ovata* Forssk. / *Plantago indica* L.

⁶⁶ *Foeniculum vulgare* Mill. / *Prangos ferulacea* (L.) Lindl.

⁶⁷ *Apium graveolens* L. / *Smyrniolum olusatrum* L. / *Smyrniolum perfoliatum* L. / *Seseli libanotis* (L.) W.D.J.Koch / *Petroselinum crispum* (Mill.) Fuss

⁶⁸ *Punica granatum* L.

⁶⁹ *Lawsonia inermis* L.

⁷⁰ *Astracantha gummifera* (Labill.) Podlech / *Astragalus verus* G.Olivier

⁷¹ *Vicia faba* L.

⁷² *Piper longum* L. / *Piper nigrum* L.

KAYNAKLAR

- Aeschines (1919). *Against Timarchus*, (çev. Charles Darwin Adams) London: Harvard University Press.
- Aeschylus (1926). *Agamemnon*, (çev. Herbert Weir Smyth) Cambridge: Harvard University Press.
- Aeschylus (1926). *Prometheus Bound*, (çev. Herbert Weir Smyth) Cambridge: Harvard University Press.
- Appian (1899). *Wars in Spain*, (çev. Horace White) New York: The Macmillan Company.
- Apollodorus (1921). *Epitome*, (çev. James George Frazer) Cambridge: Harvard University Press.
- Aristophanes (1938). *Birds, The Complete Greek Drama, vol. 2*, (çev. Eugene O'Neill, Jr.) New York: Random House.
- Ahmedî (2019). *İskendernâme*, Haz. Yaşar Doğan ve Nalan Kutsal, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Akar, M. (1986), Şeyyad Hamza hakkında yeni bilgiler, *MÜTAD*, sy. 2, ss. 1-14.
- Aktaş, E. G. (2010). Abdulvehhâb'ın Müntehab Adlı Tıp Kitabı (İnceleme-Metin-Dizinli Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Aktürk, E. (2012). Maddetü'l Hayât (İnceleme – Metin – Dizin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Anonim (2019), Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât, Haz. Bekir Sarıkaya, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Atasoy, F. O. (2001). Melhame-i Şeyh Vefâ (Giriş – Metin – Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, Ç. (2016). Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mücezz Fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Söz Dizimi] -Metin [1b-70a Varakları Arası] -Dizinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Bolu.
- Aynacı, M. (2014). Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin), Yayınlanmamış Doktora tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Bekmez, H. (2009). Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (72b-151b) (İnceleme-Metin-Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Biçer, H. M. (2011). Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytâr (Metin-İnceleme-Dizinli Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas .
- Buçukcu, Z. (2017). Mahmud bin Kadı-i Manyas'ın 'Acebül'-Üccab Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Dizinini, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çağiran, Ö. (1992). Ahmed-î Dâ'î Tıbb-ı Nebevî (İmlâ – Fonetik -Morfoloji – Karşılaştırmalı Metin – İndeks ve Sözlük), Yayınlanmamış Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Diodorus Siculus (1989), *Library*, çev. C. H. Oldfather, Cambridge: Harvard University Press.
- Dioscorides Pedanius (2000). *De Materia Medica*, (çev. T. A. Osbaldeston) Johannesburg: Ibis Press.
- Doğan, Ş. (2009). Terceme-i Akrabâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler),Yayınlanmamış Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Erarslan, A. (2018). Kitâb-ı Mücerrebât, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Euripides (1938). *Phoenissae*, çev. E. P. Coleridge, New York: Random House.

- Göçgün, S. (2010). Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntehab-ı Fi't-Tıbb Adlı Eseri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Gülerer, S. (2012). Hacım Sultan Menâkıbnâmesi Üzerine Bir İnceleme, Yayınlanmamış Doktora tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gümüştatam, G. (2009). Hazâ Kitâb u Hükemâ-yı Tertîb-i Mu'âlece Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Dizin-Terimler Sözlüğü), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hakîkî (-). *Dîvân*, Haz. Erdoğan Boz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, e-kitap.
- Hesiod (1914). *Works and Days*, (çev. Hugh G. Evelyn-White) Cambridge: Harvard University Press.
- Herodotus (1920). *The Histories*, (çev. A. D. Godley) Cambridge: Harvard University Press.
- Hippocrates (1868). *The Genuine Works*, çev. Charles Darwin Adams, New York: Dover.
- Homer (1898). *The Iliad*, çev. Samuel Butler, Longmans, London: Green and Co.
- İbrahim bin Abdullah (2016). *Alâ'im-i Cerrâhîn*, (Haz. Mehmet Gürlek) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İlhan, N. (1998). Eşref bin Muhammed Hazâ'înu's-Sa'âdât (İnceleme – Metin - Dizin), Yayınlanmamış Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Kaya E. (2008). Mu'yîddin Mehî'nin Müfid (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin) ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kocabaş, Y. (2007). Minhâcü'ş-Şehâde (Dil Özellikleri-Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Koldanca, N. (2018). Teshil'in Nüshası Üzerine Dil Bilgisi Çalışması (Metin-İnceleme-Dizin-Sözlük). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Karabük.
- Külcü, M. (2009). Cerrah Mes'ud Hulasa (Dil Özellikleri – Metin – Dizin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Okumuş, O. (1998). Muhammed bin Mahmûd Şîrvânî'nin (XV. yy) Göz Hastalıklarına Ait “Mürşîd” Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Sözlük-İndeks), Yayınlanmamış Doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özdemir, G. (2018). Hekim Beşir Çelebi, Mecmû'atü'l-Fevâyid (Giriş – İnceleme – Çeviri Yazılı Metin – Dizin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Özer, Ö. (1995). Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh (Giriş – İnceleme – Metin). Yayınlanmamış Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Öztürk, S. (2012). Terceme-i Şîr'atü'l-İslâm (Metin-Gramatikal Dizin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Pausanias (1918). *Description of Greece*, çev. W. H. S. Jones, Cambridge: Harvard University Press.
- Plato (1925). *Symposium*, çev. Harold N. Fowler, Cambridge: Harvard University Press.
- Plinius (1855). *The Natural History*, çev. John Bostock, London: Taylor and Francis.
- Strabo (1903). *The Geography*, çev. Hans Claude Hamilton, London: George Bell & Sons.
- Şenel, Ü. (1988). Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Eseri Mücerrebname (İnceleme – Metin – Transkripsiyon – İndeks), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Şengün, M. (2017). ‘Alî bin İshâk Müfredât-ı Mükellef (Giriş, Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme, Metin, Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Bolu.

Tabîb İbn-i Şerîf (2017). *Yâdigâr*, Haz. Komisyon, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.

Thucydides (1910). *The Peloponnesian War*, çev. Richard Crawley, London: J. M. Dent.

Toprak, S. (2019). *Acâibü'l-Mahlûkât Garâibü'l-Mevcûdât (v. 1a-40b) İnceleme-Metin-Dizin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Uçar, İ. (2009). *Hazâ Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb Cerrâh Mes'ûd (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya

Yavuz, Y. (2008). *Hekim Hayreddin'in Kitâb-ı Âkrâbâdîn'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yıldırım, O. (2010). *Et-Teshil Fi't-Tıbb (Kitâb-ı Teshîli'l-Mevlanâ Şemseddin) (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Yıldız, E. (2016). *Ahî Çelebi Tercemetü'l-Mücez Fi't-Tıbb (Giriş-İnceleme [Ses ve Şekil Bilgisi] - Metin [70b-141a Varakları Arası] -Dizin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Extended Abstract

Disease outbreaks were one of the most important phenomena of the Medieval Ages, and the goal of our study is to observe the concept of outbreaks and how to fight against them in the context of Turkish Civilization. In our paper, we studied Old Anatolian Turkish Texts and focused on questions such as how disease outbreaks were defined, what reasons were given, and what kind of measures were taken before and after disease outbreaks. We used translated, partly or fully written texts from the 13th to 15th century, which is known as the Old Anatolian Turkish era. The post-medieval texts were excluded from our study, however, to give a better perspective and historical context to disease outbreaks in Anatolia, we mentioned Old Greek and Roman texts briefly. We excluded the outbreak incidents from our paper because each epidemic that happened had its own, separate study. The Old Anatolian Turkish era was an era when studies in the natural sciences increased since statesmen funded and encouraged such research. During the era, many works of astronomy, geography, botany, zoology, etc. were translated into Turkish from other languages, and there was an increase in original texts about these disciplines written in Turkish. Both translation and writing efforts gave a wider perspective on understanding a natural phenomenon. Disease outbreaks were an important subject that was studied and written a lot, especially within the concept of preventative medicine because of the effects of outbreaks on social life, government, economy, public health, and security. The concept of the outbreak had its subsections as well. Both how to eliminate the causes of outbreaks and what measures to be taken during epidemics were written within frames of cause and effect. Disease outbreaks were considered to be major natural disasters such as earthquakes, fires, and floods. Old Anatolian Turkish texts acknowledge that these natural disasters are Allah's will. Since Islam gave great importance to public health and the belief of how Allah created a cure for everything except for death appears in the measures taken against epidemics. Our sources give various reasons about why and how outbreaks happen. According to these sources, disease outbreaks could happen because of a divine curse or punishment, or they could happen because of how settlements were placed, where they were built, and how both factors favor the outbreaks to happen. Another reason given was that public and environmental health were widely disturbed. Preventative medicine advises where the doors of houses should be located to give maximum protection against outbreaks. There are records of air as well. It was suggested that the air people breathe turning against human nature and becoming something unnatural might also cause outbreaks. The descriptions of disease outbreaks started with judgments and special comments to tell how devastating the outbreak was. Then, the symptoms and phases of the diseases were given in plain, simple language that avoided complex terms and descriptions. Alongside that, outbreaks were related to the age of humans and the seasons of the year. Texts also mention how to fight against such epidemics. There are advice and preventative methods given to common people, as well as medical treatment information for doctors and physicians. Texts also include spiritual methods, such as talismans and praying. Following that, there are recommendations for public health. It was suggested that to control the outbreak, the reasons for outbreaks should be handled. Those reasons stated included the smell of corpses, and un-cleared and un-contained wastes polluting air and water pollution. The advice was about using strong incense,

spraying the juice of certain flowers and plants onto the walls of houses, and placing good-smelling flowers and leaves around the bed. Diet was also mentioned as a way to fight against outbreaks. The list of foods to be consumed and not consumed during epidemics was written in detail. Old Anatolian Turkish texts about health and medicine give the most detailed information about disease outbreaks. These texts were about the protection of both individual and public health. They were written in simple language, so anyone who read those texts could understand them. These texts also mentioned measures to be implemented, especially when there was no doctor available. However, these texts don't mention what governors and statesmen should do. Every piece of information given is for doctors and individuals. For example, attending public baths or not during epidemics was not dictated, and it was left for individuals to choose whether they attend or not, despite attending crowded places being considered to be something that makes diseases spread. People who helped prevent the spread of disease were praised for their virtue. The vast majority of medicines mentioned in the texts were pills and ointments produced from Anatolian plants that were available and apparent during the Medieval Ages. The plants that did not grow in Anatolia were famous and could be obtained from merchants.